

Назви жіночих прикрас у середньонадніпрянських говірках

Т. Б. Бобер

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Corresponding author. E-mail: tbobier@ukr.net

Paper received 23.01.20; Revised 03.02.20; Accepted for publication 05.02.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-217VIII65-01>

Анотація. У статті розглянуто структурну організацію, мотиваційні та функційні особливості лексики на позначення жіночих прикрас у середньонадніпрянських говірках. З'ясовано стан збереження репертуару та динамічні процеси в межах означеної тематичної групи лексики.

Ключові слова: тематична група, лексико-семантична група, мікрогрупа, диференційна ознака, середньонадніпрянський говір, говірка, назви прикрас голови і волосся, шиї, вух і рук.

Постановка проблеми. Мова відіграє важливу роль у національному відродженні та побудові нової держави. Вона є тією ланкою, що зв'язує людей у націю на всіх історичних етапах розвитку країни. Вивчення мови забезпечує розуміння культури, звичаїв та традицій етносу. Особливо цінним для мовознавчої науки є народне мовлення – невичерпно багате сховище знань про структуру української мови, її історію та міжслов'янські зв'язки. Діалектна мова приваблює дослідників широким спектром наукового вивчення, одним із напрямів якого є аналіз діалектної лексики. Тематична група назв прикрас належить до архаїчних і містить, як зазначають дослідники, задовану інформацію про духовну й матеріальну культуру наших предків.

Мета наукової розвідки – представити репертуар назв жіночих прикрас, з'ясувати структурні, мотиваційні, функційні особливості цих номінацій у середньонадніпрянських говірках. Об'єкт дослідження – тематична група назв жіночих прикрас, засвідчених у мовленні сорока носіїв середньонадніпрянських говірок, що народилися в 20-х–40-х рр. XIX століття, а також у збірниках діалектних текстів, лексикографічних та етнографічних працях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематична група назв прикрас була об'єктом зацікавлення вчених різних наукових інтересів. З етнографічного погляду цю тематичну групу лексики представлено в працях П. Чубинського, Хв. Вовка, Г. Маслової, О. Воропая, Т. Ніколаєвої, Г. Стельмашук, К. Матейко, Г. Врочинської. Етнологічний аналіз назв прикрас подано в праці В. Щибрі. Лінгвістичне дослідження цієї тематичної групи на діалектному матеріалі з різних говорів української мови представлено на діалектному (Г. Войтів, Г. Миронова, Г. Буткова) та синхронному (Ф. Бабій, Л. Пономар, Н. Пашкова, Т. Піцура, Г. Савчук, О. Гавадзин, Г. Березовська, Т. Щербина) рівнях. Окремі відомості про лексику прикрас із середньонадніпрянських говірок подано в наукових мовознавчих розвідках середини XX ст., зокрема в працях В. Ващенко [3; 4], П. Лисенка [7]. У контексті вивчення побутової лексики цю тематичну групу досліджувала Г. Мартинова [8]. Укладені збірники діалектних текстів із говірок Черкащини (ГЧ), Західної Полтавщини (ГЗП) та Південної Київщини (ГПК) є ґрунтовним джерелом вивчення різних груп лексики середньонадніпрянського говору. Т. Щербина докладно проаналізувала тематичну гру-

пу назв прикрас із говірок середньонадніпрянсько-степового порубіжжя [11]. Відсутність повного системного та просторового аналізу лексики на позначення прикрас із середньонадніпрянських говірок зумовлює актуальність нашого дослідження.

Народне мовлення фіксує історичні етапи розвитку нації, реагує на зміни суспільного характеру, є відображенням культури і традицій носіїв говірок. Із давніх-давен жінки прикрашали своє тіло й одяг. На різних територіях прикраси мали особливості виготовлення, носіння та виконували утилітарну, обрядову й естетичну функції. У тематичній групі лексики жіночих прикрас із середньонадніпрянських говірок виокремлюємо менші лексико-семантичні групи: назви прикрас одягу та назви прикрас тіла. У межах останньої розрізняємо лексико-семантичні мікрогрупи назв прикрас голови і волосся, шиї, вух, рук.

Мікрогрупа назв прикрас голови й волосся є показовою щодо динаміки мови, адже у зв'язку з відходом у минуле реалій або їхню трансформацію окремі лексеми цієї групи перейшли в пасивний словник мовців чи були замінені новими назвами. Із етнографічних джерел відомо, що в другій половині XIX – першій половині XX століття існувала особлива мода на жіночі зачіски. У записях П. Чубинського другої половини XIX ст. читаємо, що на Лівобережжі молоді дівчата заплітали коси «въ одну, которая помѣщается на затылкѣ и спускаясь на спину, оканчивается въ будничные дни простымъ косникомъ, а въ праздничные – «червоною», зеленою или голубою стрічкою» [10, с. 423]. У процесі нашого дослідження із розповідей мовців старшого віку дізнаємося, що на початку та в середині XX ст. було не прийнято, щоб молоді дівчата ходили з розпущеним волоссям: *‘боже сохрани/шоб це так ‘коси ‘вис’или // ‘т’іки заплетина ко/са/а/бо дв’і ко/сич’ки // (Кз).*

Докладніше розглянемо мікрогрупу назв прикрас волосся, виготовлених із тканини. Сему ‘стрічка для вплітання в косу’ в середньонадніпрянських говірках представлено лексемою, що побутує і в східноподільських [2], середньонадніпрянсько-степових [12] говірках: *‘л’ента* (Вз, Вл, Гл, Дб, Дн, Др, Ів, Ір, Кз, Кл, Лк, Мд, Млв, Пш), словотвірний варіант *‘л’енточ’ка* (Дб). Паралельно сему ‘прикраса для волосся’ в багатьох говірках досліджуваного ареалу репрезентує лексема *ст/р’ич’ка* (Вр, Гр, Дв, Дн, Кн, Кл, Мд, Мс, Пд, Прх, Тш) та її словотвірний варіант *ст/р’ич’еч’ка* (Дв, Кнт). Синонімічна назва *кісник*, що є дериватом

від лексеми коси [2, с. 16], менш активна в слововжитку діалектоносіїв і поступово відходить у пасивний словник: *к'іс'ник* (Ан, Вр, Ів, Млн, Пд), фонетичний варіант *к'ос'ник* (Бг, Дн, Ір) та словотвірні варіанти іменники жіночого роду – *к'іс'нич'ка* (Кнт), *к'ос'нич'ка* (Кз, Мл), *к'ос'н'ічка* (Мс) та іменник чоловічого роду *к'осн'ічок* (Кз). В окремих середньонаддніпряньських говірках побутують назви *бант* (Дв, Хх, Яс), демінутив *'бантик* (Кл, Тш) та іменник жіночого роду *'банта* (Кнт). Спорадично мовці вживають як синонімічні назви: *'упл'ітка* (Мд), *с'т'ошка* (Дм, Кл), *с'мужич'ка* (Ів).

Репрезентанти семи 'вузька смужка якої-небудь тканини, що її використовують як прикрасу для оздоблення волосся' в мовленні інформантів старшого віку диференційовані за кольором і представлені атрибутивними словосполученнями – *'л'єнта голу'ба* (Дб), *'л'єнта ч'ир'вона* (Дб), *бант 'б'ілий* (Яс). У мовленні діалектоносіїв простежуємо семантичну опозицію в номінації прикрас для волосся за ДО 'буденна стрічка для вплітання в косу': 'святкова стрічка для вплітання в косу' – *к'іс'ник: ст'р'іч'ка* (Вр); *упл'ітка: 'л'єнта* (Мд). В окремих говірках засвідчено: *к'іс'ні'ки запл'італи в та'кий ден'будений // а вже йак с'в'ато'то запл'італи ст'р'іч'ки //* (Вр); *в 'коси/упл'ітки // було на'сем'то вже ж 'л'єнт'ів ни на'в'ішайши* (Мд).

Особливе місце в комплексі народного вбрання українок Середньої Наддніпрянщини посідає *вінок* – елемент жіночого костюму, назви якого представляють окрему лексико-семантичну групу прикрас голови. У другій половині XIX століття вінок був святковим головним убором, його робили «изъ тонкой матеріи, маленькихъ утинныхъ перьевъ, окрашенныхъ въ зеленый цвѣтъ, и «стрічки» или же «бинди» – (длинныя разноцвѣтныя ленты)» [10, с. 423]. Техніка виготовлення та матеріали для вінків були різними. Сему 'квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову' в мовленні носіїв середньонаддніпряньських говірок представляє синонімічний ряд лексем: *в'інок* (Ан, Бб, Бг, Вз, Вл, Вр, Гр, Дб, Дв, Дн, Дм, Кл, Лк, Лт, Млв, Пд, Пр, Прх, Ст, Стб, Хх), *к'в'ітка* (Ів), *цв'іти* (Гр, Пш), *цв'іт'ки* (Мд), демінутиви *в'іноч'ок* (Бб, Бг, Вг, Вз, Млн, Пр), *цв'іточ'ок* (Яс). У досліджуваних говірках виявлено складені назви, мотивовані матеріалом виготовлення: *в'інок 'восковий* (Гр), *в'інок з 'воску* (Лк); способом виготовлення – *в'інок само'робний* (Стб), що засвідчують незавершеність процесу номінації. Оздоблення вінка було різноманітним, про що свідчать сполуки слів: *в'інок і 'л'єнти* (Дб, Дм, Вг, Кз, Млв, Ст, Хх), *в'інок 'з:аду 'л'єнти* (Яс), *в'інок 'з:аду л'єнт ба'гато 'дуже* (Вл), *в'інок і ст'р'іч'ки* (Кз, Лт, Пд), *в'інок з ка'ронкойу* (Ст), *в'інок цв'іт'ками* (Пр), *в'інок з цв'іточ'ками/в'інок з лист'оч'ками* (Ір). В одній говірці інформант виокремлює за зовнішньою ознакою назву *в'інок 'гарний* (Млв). Зафіксована архаїзована лексема *к'і'балка* (Кз) засвідчує побутовання в минулому старовинного жіночого головного убору, що має форму півмісяця, який із часом вийшов із вжитку та був замінений лексемою *'обруч*. Про обрядову функцію вінка (обов'язкового атрибута

весільного вбрання молодої) дізнаємося із діалектних текстів [ГЧ, с. 89]; [ГЗП; с. 62; с. 96]

До найдавніших жіночих прикрас шиї, відомих у мові, належить намисто, яке на українських теренах розрізняли за матеріалом, кольором, формою. Воно виконувало естетичну, оберегову (лікувальну) та обрядову функції. Матеріали дослідження засвідчують, що сему 'прикраса з перлів, коралів, різнокольорових камінців і т. ін., яку жінки носять на шиї' реалізовано в середньонаддніпряньських говірках однотипно лексемою *на'мисто* (Ан, Бб, Бг, Вг, Вз, Вл, Вр, Гл, Гр, Грб, Дб, Дв, Дн, Дм, Дмн, Дрб, Ів, Ір, Іс, Кз, Кн, Кнт, Кл, Кр, Лк, Лт, Мд, МК, Мл, Млв, Млн, Мс, Пд, Пр, Прх, Пш, Ст, Стб, Тш, Хх, Яс) та її словотвірним варіантом *на'мистич'ко* (Бб). Лексема *на'мисто* постала як результат видозміни деетимологізованої форми *монисто* з метатезою м і н під впливом слів із префіксом на- (ЕСУМ, 4, с. 35). Спорадично в говірках зафіксовано назви *'буси* (Вл), *'буцики* (Іс) та метонімічні назви *ко'рал'і* (Дв, Гр), *ко'рали* (Гр). Досліджувана реалія мала велику матеріальну та духовну цінність для жінки: *на'мисто но'сила/ш'є й л'убила // було по'койний 'д'ад'ко при'в'із із к'иш'н'ова 'буси та'к 'ідва раз'ки* (Вл). У більшості обстежених говірок за диференційною ознакою «матеріал виготовлення намиста» зафіксовано атрибутивне словосполучення *на'мисто 'добре* (Бб, Бг, Вр, Дв, Дн, Дмн, Кз, Кл, Лт, Кнт, Тш, Хх). Його одягали до церкви та на великі свята, на весілля: *на'мисто чи на п'разник/чи на ви'с'іл'а* (Ір); *йак 'ідут' у 'церкву/то над'і'вайут'* (Ст); *бу'ло йак ни'д'іл'а'то над'і'вайу те на'мисто //* (Млв); *'добре на'мисто та'ке ч'ир'в'ен'ке // 'дес'ат' раз'к'ів // на 'кожному ра'зоч'ку три на'мист'инки 'б'іл'иш'н'к'і // а то од'наков'і вс'і //* (Тш).

Сему 'нитка з нанизаними намистинками' в середньонаддніпряньських говірках репрезентує номен *ра'зок* (Ан, Бб, Вз, Вр, Грб, Дн, Дм, Др, Дмн, Ів, Мд, Млв, Пд, Пр, Пш, Ст, Стб, Тш, Хх), його словотвірний варіант *ра'зоч'ок* (Вл); зрідка лексема *'низка* (Хх), що є літературно нормативною (СУМ, V, 411). За кількістю разків намиста визначали соціальний статус жінки, їх могло бути до двох десятків: *і п'ят'на'дц'ат' раз'к'ів було у ба'гатих л'у'дей* (Ст). За ДО «кількість низок намиста» фіксуємо словосполучення із числівниками: *на'мисто ба'гато раз'к'ів* (Пш), *на'мисто раз'к'ів 'двадц'ат'* (Бг), *на'мисто п'ят'над'ц'ат' раз'к'ів* (Ст), *на'мисто 'дес'ат' раз'к'ів* (Ан, Дм, Ів, Пд, Ст, Тш), *на'мисто 'дев'ят' раз'к'ів* (Дмн), *на'мисто 'дев'ят' 'низок* (Хх), *на'мисто по ш'іст' раз'к'ів* (Бб, Вз, Вр, Дн), *на'мисто раз'к'ів 'в'іс'ім* (Др), *на'мисто по п'ят' раз'к'ів* (Грб, Ів, Пр, Ст), *на'мисто п'ят' ра'зоч'к'ів* (Мд), *на'мисто раз'к'ів там ч'отири/або п'ят'* (Млв), *на'мисто ч'отири раз'ки* (Стб), *на'мисто три раз'ки* (Ів, Вг), *на'мисто ра'з'ів три/чи ч'отири було* (Вз), *на'мисто по два раз'ки* (Дн), *на'мисто два ра'зоч'ки* (Вл), *на'мисто од'ин ра'зок* (Вг). За ДО «розмір намистин» в середньонаддніпряньських говірках побутують назви: *на'мисто не'велич'ке* (Бг), *на'мисто др'іб'нен'ке/др'іб'несин'ке* (Вг), *на'мисто 'б'іл'иш'н'ке* (Вг), *на'мисто ба'гац'ко ота'ко* (Вз), *на'мисто 'л'іска 'ц'іла* (Млв).

У давні часи прикраси виготовляли із підручних матеріалів, зокрема й з випаленої глини, такі кераміч-

ні намисто носили іще представники трипільської культури. Так, засвідчена словосполука *на/мисто з з/лини* (Кнт) дає уяву про збереження в діалектному мовленні інформації про культуру наших пращурів. У етнографічній розвідці П. Чубинського другої половини XIX століття читаємо: «намисто въ одинаковомъ употребленіи по всѣмъ мѣстностямъ, занимаемымъ Малоруссами» [10, с. 425]. Дослідник підкреслює, що «первую роль играетъ «доброе намисто», т. е. коралловоє, которое попадаетъ только у болѣе зажиточныхъ крестьянъ» [10, с. 426]. У другій половині XIX століття найбільше цінували намисто з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти [11, с. 106]. Зауважимо, що найширший спектр назв намисто в мовленні інформантів із середньонаддніпрянських говірок маніфестують назви, що розрізняють реалію за ДО «матеріал», де конкретизатор виражений відносним прикметником: *на/мисто ко/ралове* (Дн), *на/мисто йан/тарне* (Дм, Дмн), *на/мисто сириб/р'ане* (Бб), *на/мисто скл'а/не* (Пщ, Лк), *на/мисто скл'а/н:е* (Вг), *на/мисто стикл'ане* (Кнт), *на/мисто дрот'а/не* (Пд), *на/мисто жи/л'ізне* (Дн, Ір, Бб); іменником із прийменником – *на/мисто з скла* (Ів), *на/мисто з ал'у/м'ійу* (Бб), *на/мисто з д'роту* (Стб), *на/мисто з п'роводу* (Гл, Стб), *на/мисто з /кабил'у* (Мд), *на/мисто з /ракушок* (Дн), *на/мисто з з/лини* (Кнт). Відомості про намисто з дроту, проводу чи кабелю відображають характеристику історичних реалій повоєнного часу середини XX століття. Для жителів Середньої Наддніпрянщини це були важкі економічні часи матеріальної скрути: *'п'іс'л'а в'ійни була мо/да та/ка намисто но/сит'а де же йо/го в'з'ат' // у 'н'імц'ів були електр'ич'ні п'рово/да в та/к'ій ізол'ац'ійі // ч'ир'вона ізол'ац'ійа/зі/лена/син'а // і шо ро/били з'нач'ит' // нагр'івали той п'ров'і/да по/том ц'у ізол'ац'ійу с'т'агували/а то/д'і п'і/зали // (Лт).*

Аналіз мови творів письменників, вихідців із Середньої Наддніпрянщини, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького за текстами, розміщеними в електронній базі генерального регіонально анотованого корпусу (ГРАК) [6], дає підстави стверджувати, що дівчата та молоді жінки середньо-наддніпрянського регіону полюбили прикрашати себе саме червоним намистом. Цей факт спостерігаємо в номінації реалії за диференційною ознакою «колір». Складені назви утворено на ґрунті словосполучень з опорною лексемою *намисто* та прикметником, мотивованим кольором матеріалу виготовлення: *на/мисто ч'ир'воне* (Бг, Вг, Вз, Дб, Дв, Дн, Дм, Ів, Кз, Кн, Кл, Лт, МК, Млв, Пр, Прх, Ст, Стб, Яс), *на/мисто ч'ирво/нен'ке* (Ан, Вг, Дмн, Тш), *на/мисто к'расне* (Гл, Ір, Грб), *на/мисто бор/дове* (Хх), *на/мисто виш/неве* (Вл, Вр), *на/мисто вишин'вен'ке* (Вл), *на/мисто обр'і/косове* (Хх). У траур та піст замість червоного намисто одягали скляне – молочне або прозоре [9, с. 107]. Цей факт демонструють назви *на/мисто б'і/ле* (Ст), *на/мисто б'і/лен'ке* (Кн, Вг). Темні кольори були характерні для прикрас, які носили старші за віком жінки: *на/мисто си'нен'ке* (Пр), *на/мисто /ч'орне* (Ст).

Намисто було соціальним маркером рівня життя людини. Багаті селяни та переважно міщани могли

собі дозволити намисто, оздоблене хрестиками, монетами, що в мовленні інформантів реалізують назви, утворені за ДО «оздоблення»: *на/мисто з дука/ч'ами* (Ан, Бб, Бг, Вг, Вр, Гр, Дн, Дм, Ів, Кнт, Лк, Млв, Стб), *на/мисто з хрестиком* (Гл), *на/мисто з мидал'йонч'иками* (Вз), *на/мисто з бл'ашками* (Бб), *до на/миста прив'язан'і та/к'і /китиц'і* (Вр). Сема 'жіноча прикраса у вигляді монети' в середньонаддніпрянських говірках реалізована назвами *ду/кач'* (Ан, Бб, Бг, Вг, Вр, Гр, Дн, Дм, Ів, Кнт, Лк, Млв, Стб), *бл'ашка* (Бб), фонетичним варіантом *ду/кат* (Лт, Млн, Хх), демінутивами *ду/кач'ик* (Дв), *мидал'йонч'ик* (Гл, Дв). Хоча реалія вже вийшла із ужитку, застаріла назва *ду/кач'* є активною в мовленні інформантів старшого віку й диференційована за матеріалом – *ду/кач' золо/тий* (Гр), *ду/кач' с/р'ібний* (Гр), *ду/кач' з сириб/ра* (Лк), *ду/кач' з /м'ід'і* (Лк); за формою – *ду/кач' йак б'рошка* (Бг), *ду/кач' к'руглий* (Дн, Млн), *мо/нета з /д'іроц'койу* (Гр); за оздобленням – *ду/кач' із ца/р'ами* (Стб), за кількістю – *по одно/му/по три/по п'ят'/по с'ім дука/ч'ів* (Кнт). Із розповідей мовців очевидно, що дукачі носили заможні люди: *це вже йак ба/гат'і /л'уди/то були в них дука/ч'і // в мо/їх бат'к'ів їх ни бу/ло/бо ми були с'ім'я /б'ідна // (Вр).*

Репертуар назв намисто поповнюють лексеми за іншими диференційними ознаками: за способом виготовлення – *на/мисто /дуге* (Гр, Ів, Кнт), *на/мисто /рубане* (Мд); за формою – *на/мисто го/рошками* (Кр), *на/мисто /вишин'ами* (Стб), *на/мисто /нач'е шпо/ришич'ки* (Вг); за зовнішнім виглядом – *на/мисто блис/т'ашч'е* (Кр), *на/мисто кра/с'іве* (Ів, Стб); за часом побутування – *на/мисто д'івоц'ке* (Кз), *на/мисто стар'ин:е* (Кнт), *на/мисто старо/давн'е* (Дн, Лт, МК).

Намисто було обов'язковим атрибутом вбрання молоді і дружки під час весільного обряду: *со/роч'ка /вишита/та на/миста ба/гац'ко над'івали/ше й кар/сет та/кий/і в'інок же над'івала мо/ло/да // (Кл); у /матир'і було ш'іст' раз'к'ів ц'о/го на/миста // іш/ли же /зам'іж/у /матир'і б'рали вс'іг/да (Вз); йа була укра/їн'с'ка // в'інок/ст'р'ічки/на/мисто та/ке/чир'воне // (Прх); йа йшла в /с'ічн'і /м'іс'ац'і /зам'іж/на ми/н'і було на/мисто аж с'уди // то/д'і та/к'і називали/к'і/балки/а тут/л'єнти (Кз); /вишитий хвар'тук/то/д'і же гор/сет о/це же цей/вишита со/роч'ка/у пла/точ'ку ка/н'єшно/на/мисто/це йа була с'таршо/ю дру/жко/ю (Кз). Окрім естетичної функції намисто виконувало ще й лікувальну: *на/мисто йан/тарне/здо/рове/нос'ат' /л'уди шоб зоб ни був (Дм); ма/б'іт' та/ке во/но /нач'е /ладан'і од хво/роби во/но /л'удам пома/гало (Дмн); йак у ди/тини ко/шул'а /висипле/то ску/пайут' /й'її у ко/рал'ах і /буде /чиста [12, с. 105]. Про обрядову функцію намисто читаємо в діалектних текстах із говірок Черкащини, записаних від інформантів, які на народилися в 20-х роках XIX століття [ГЗП, с. 46].**

Мікрогрупа вушних прикрас у діалектному мовленні представників середньонаддніпрянського говору містить лексеми, утворені за різними диференційними ознаками. Слово *серга*, засвідчене із XVII ст., і похідне *сережка* [5, с. 15] побутують у всіх середньо-

наддніпрянських говірок на позначення 'прикраси у вигляді кільця, підвіски тощо, дужка якої просмикується в мочку вуха': *серга* (Ан, Гл, Гр, Ів, Ір, Кз Кн, Кнт Мл, Пр, Пш, Ст), *сірежка* (Бб, Бг, Вг, Вз, Вл, Вр, Грб, Дб, Дв, Дн, Дм, Дмн, Кз, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лт, Млв, Млн, Пд, Стб), *сірежич'ка* (Дмн, Кнт, Тш). Геометричні, анімалістичні та рослинні мотиви покладено в основу номінації за формою реалії: *сірежки кру'лен'к'і* (Бб, Вз, Гл, Дн, Ів, Кл, Пр), *сірежки п'ів'м'іс'ацим* (Стб, Лт), *сірежки полу'м'іс'ац'і* (Грб, Лк, Пш), *сірежки 'м'іс'ацим* (Ан, Вр, Бг, Дб, Дм, Стб), *сірежки з'воздики* (Млн), *'серги 'ягодки* (Пш), *'серги в'іс'ул'ки* (Гл), *сірежки в'іс'ул'ками* (Млн), *сірежки булавкою* (Дб), *сірежки 'гудзики* (Дв), *сірежки 'гудзич'ки* (Бб), *сірежич'ки 'гудзики* (Дмн), *сірежки 'пугович'ки* (Лт), *сірежич'ки 'гул'іч'ки* (Тш), *'серги йак п'ід'кова* (Ір, Кнт), *'серги 'бублич'ками* (Кн), *'серги йак к'в'іточ'ка* (Ів), *'серги пла'т'інки* (Ст), *сірежки го'рошки* (Грб), *сірежки 'сертиком* (Вг), *сірежки 'к'іл'ц'а* (Вз), *сірежки б'ж'ілки* (Вр), *сірежки плис'коват'і* (Вр, Лт). В одній говірці фіксуємо назву за подібністю реалії: *сірежки йак ту'рець'к'і* (Лт). Дещо вужчий спектр вушних прикрас представляють назви за матеріалом виготовлення – *сірежки золо'т'і* (Бб, Вг, Вр, Дв, Дмн, Дн, Ів, Кз, Ст), *сірежки 'з:олота* (Дмн, Ір), *'серги с'р'іб'н'і* (Ст), *сірежки сіреб'р'ан'і* (Бб, Дм, Тш); за способом виготовлення – *сірежки 'кован'і* (Грб), *сірежки бан'тов'і* (Пд), *сірежки 'дутин'к'і* (Вз), *сірежки само'роб'н'і* (Вз), *'серги з з'рошей* (Ан); за кольором – *'серги 'жов'т'і* (Ір, Кз), *сірежки 'жовт'і* (Стб), *'серги ч'ирво'нен'к'і* (Ів); за розміром – *'серги 'довг'і* (Гр), *сірежки дов'ген'к'і* (Кл), *сірежки ма'лесин'к'і* (Млв). На давнє походження сережок вказує значна кількість повір'їв, пов'язаних із ними [9, с. 106]. Так, в одній говірці інформант розповідає: *йак і'де 'ж'інка ди'тину родит'то сірежки зн'і'має/шоб 'легше було* (Іс). Часом довідуємося про заборону носити сережки, що теж інколи мало місце в традиціях носіння вушних прикрас: *то'д'і 'вуха ни прикра'шали // ка'зала й 'баба мо'йа/ни да'ла ми'н'і 'бити 'вуха/каже шо ту'дойу 'будут' га'д'уки 'лазит'* (Хх). Вушні прикраси на початку ХХ століття були досить популярними і становили значну матеріальну цінність, якою часто вирішували проблеми соціального характеру: *чолов'ік по'їхав в моск'ву та про'шивс'а/та 'мусила вит'а'гат' 'серги та вику'л'ат'* (Ст).

Окремої уваги в складі лексико-семантичної групи назв прикрас тіла людини заслуговує мікрогрупа лексем, що позначають прикраси для рук. На позначення 'кільця з дорогого металу (золота, срібла тощо), часто оздобленого каменем, що його носять на пальці як прикрасу' зафіксовано лексеми *'перстин'* (Дн, Дм, Лк, Млн), фонетичний варіант *'перст'ін'* (Ів, Пр, Стб),

кол'цо (Вг, Гл, Кнт, Лт), *каб'луч'ка* (Іс, Лт, Млн, Стб). За матеріалом виготовлення фіксуємо назви: *'перстин' золо'тий* (Лк), *'перст'ін' золо'тий* (Пр), *кол'цо золо'те* (Кнт), *'перстин' ал'у'м'ін'овий* (Дн), *кол'цо сіреб'р'ане* (Гл), *кол'цо мита'л'іч'нин'ке* (Кнт), *'перстин' з жи'л'іза* (Дн); за оздобленням – *'перстин' з 'камушком* (Дн). Сема 'кільце з металу, рідше з дерева, з кістки і т. ін., яке носять на пальці як символ шлюбу' представлена спорадично в лексиконі представниць старшого віку середньонаддніпрянських говірок назвою *об'руч'ка* (Гр, Стб, Хх). В одній говірці записано інформацію про обрядову функцію прикраси: *'бат'ушка у 'церкв'і над'і'вав об'руч'ки з 'воску // об'і'зат'іл'но в'інч'алис'а в 'церкв'і* (Хх). Спосіб та матеріал виготовлення кілець, про які розповідають представниці старшого покоління, дають підстави робити висновки про низький рівень матеріального становища селян на початку ХХ століття: *ро'били 'кол'ца // шу'кали п'ят' ко'п'ійок // проби'вали 'д'і'роч'ку/а по'том об'с'тукували/і полу'ч'алос'а кол'цо //* (Лт).

Аналіз лексики тематичної групи назв прикрас із середньонаддніпрянських говірок дозволяє виокремити мотиваційні моделі номінації: 'матеріал > прикраса' (*ко'рал'і, ко'рالی*); 'дія > прикраса' (*'упл'ітка*); 'частина тіла > прикраса' (*'перстин', 'перст'ін', об'руч'ка*); 'форма > прикраса' (*кол'цо, на'мисто го'рошками*). Найпоширенішим способом словотвору є суфіксальний: -ик- (*'хрестик, 'бантик*); -ок- (*в'і'нок*), -к- (*'упл'ітка*), -очок- (*в'і'ноч'ок*), -очк- (*'л'енточ'ка*), -ечк- (*ст'р'іч'еч'ка*).

Висновки. Засвідчений у статті матеріал тематичної групи назв жіночих прикрас дає підстави виокремити в її межах менші лексико-семантичні групи назв прикрас голови і волосся, шиї, вух і рук. У середньо-наддніпрянських говірках засвідчено переважно давні однослівні, рідше двослівні найменування та складні описові конструкції. Лексика на позначення прикрас, представлена в народному мовленні, демонструє варіативність на фонетичному, словотвірному та граматичному рівнях. На номінацію прикрас у середньо-наддніпрянських говірках вплинули диференційні ознаки «матеріал», «спосіб виготовлення», «розмір», «форма», «колір», а також «оздоблення прикрас». У досліджуваних говірках репертуар назв порівняно із серединою ХІХ ст. здебільшого збережений. Про динаміку номінацій прикрас, спричинену відходом у минуле деяких давніх побутових реалій, свідчать архаїзовані назви, що перейшли в пасивний словник мовців. У перспективі важливо розширити ареал дослідження, представити ширший репертуар назв жіночих прикрас із середньонаддніпрянських говірок, інтерпретувати матеріал на тлі інших діалектів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовська Г. Г. Лексико-семантична група назв шийних прикрас у східноподільських говірках. *Мовознавчий вісник*. Випуск 10. С. 109 – 113.
2. Березовська Г. Г. Назви прикрас для волосся і голови у східноподільських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: зб. наук. пр. Київ. Серія 10, Проблеми граматики і лексикології української мови. С. 16 – 18.
3. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали/Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1968. 158 с.
4. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького, 1960. Вип. 1. 107 с.
5. Войтів Г. Г. Назви одягу в пам'ятках української мови ХІV–ХVІІІ ст.: Автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук. Львів, 1995. 24 с.

6. Генеральний регіонально анотований корпус української мови.
[<http://uacorporus.org/?fbclid=IwAR2449mHUyeBH1BzIuxd9ztPCJ62ktl4TdYDVhhQGGzFRjY4Z42cdlw>].
7. Лисенко П. С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. Вип. 6. К., 1958. С. 5-21.
8. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини: монографія. Черкаси: Відлуння, 2000. 265 с.
9. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. Київ. 1996. 167 с.
10. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования: [в 7 т.]/собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург: [б.и.], 1872-1878.
11. Щербина Т. В. Назви жіночих прикрас у говірках середньонадніпряньсько-степового порубіжжя. *Волинь-Житомирщина* № 14. С. 199–204.
12. Щербина Т. В. Середньонадніпряньсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: дис...канд. філол. наук: 10.02.01/Національна академія наук України. Київ. 2003. 534 с.

ДЖЕРЕЛА

- ГЧ – Говірки Черкащини: Збірник діалектних текстів (з додатком CD «Говірки Черкащини»)/Упор. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 881 с.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини: Збірник діалектних текстів/Упорядник Г. І. Мартинова Черкаси, 2012. 329 с.

REFERENCES

1. Berezovska, H. H. (2010). Lexico-semantic group of the neck adornment names in the dialects of Eastern Podillya. *Linguistic journal*, 10, 109 – 113 (in Ukr.)
2. Berezovska, H. H. The names of jewellerys for hair and head in the dialects of Eastern Podillya. *Scientific journal of M. P. Draghomanov National Pedagogical University*. Kyiv, 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language. 16 – 18 (in Ukr.)
3. Vashchenko, V. S. (1968). Linguistic geography of the Dnieper: lexical materials. Dnipropetrovsk. 158 p. (in Ukr.)
4. Vashchenko, V. S. (1960). Dictionary of the Poltava dialects. Kharkiv. 107 p. (in Ukr.)
5. Vojtív H. H. (1995). Names of Clothing in the XIV-XVIII cc. Ukrainian Language Monuments: author's abstract from dissertation. Candidate of Philological Sciences: 10.02.01 - Ukrainian Language. Ivan Franko Lviv State University Lviv 24 p. (in Ukr.)
6. General regionally annotated corpus of the Ukrainian language.
[<http://uacorporus.org/?fbclid=IwAR2449mHUyeBH1BzIuxd9ztPCJ62ktl4dYDVhhQGGzFRjY4Z42cdlw>].
7. Lysenko, P. S. (1958). Dictionary of the specific vocabulary of the right-bank Cherkasy region. *Lexiconografic bulletin*. Edition 6. Kiev. View of the Academy of Sciences of the USSR, 5–22 (in Ukr.)
8. Martynova, H. I. (2000) Linguistic geography of the right-bank Cherkasy region. Cherkassy: Echo (in Ukr.)
9. Nikolajeva, T. (1996). History of Ukrainian costume. Kyiv. 167 p.
10. Chubynskyi, P. P. (1872 - 1878). Proceedings of an ethnographic-statistical expedition to the West Russian Territory, equipped by the Imperial Russian Geographical Society. Southwestern Division. Materials and research: [in 7 volumes]/collected by P. P. Chubinsky. St. Petersburg. (in Russ.)
11. Shcherbyna, T. V. (2005). Names of women's jewellerys in the dialects of the Middle Dnieper and Steppe borderlands. *Volyn-Zhytomyrshchyna* 14. 199–204. (in Ukr.)
12. Shcherbyna, T. V. (2003). The mid-upper-Dnieper and Steppe junction area in connection with isoglosses. – The Manuscript. The dissertation is submitted for a Candidate of Philology degree. The speciality: 10.02.01 –Ukrainian language. Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 534 p. (in Ukr.)

SOURCES

- Cherkasy region patois: Collection of dialectal texts (2013). Ed. by H. I. Martynova, T. V. Shcherbyna, A. A. Taran. Cherkasy. 870 p. (in Ukr.)
- Western Poltava region patois: Collection of dialectal texts (2012). Ed. by H. I. Martynova. Cherkasy. 329 p. (in Ukr.)

Vocabulary of women's accessories in the Mid-Upper Dnieper dialects

T. B. Bober

Abstract. The article deals with the structural organization, motivational and functional peculiarities of vocabulary for the designation of women's accessories in the Mid-Upper Dnieper dialects. The status of repertoire preservation and the dynamic processes within the designated vocabulary thematic group are clarified. To achieve the goal set, the following methods of scientific investigation are applied: expedition, description, comparative analysis (to compare the names of clothes, footwear and accessories at different time slices). There is only partial information about some names of accessories or their semantics is modified. Some part of domain names has already been archaism. The obtained data complete the information on the vocabulary of the Mid-Upper Dnieper dialect. The task of future studies is to add to the repertoire of dialectal units, to structure the material and to study the principles of the nomination in detail.

Keywords: thematic group, lexical-semantic group, microgroup, differential character, Mid-Upper Dnieper dialect, dialect, names of head and hair accessories, neck, ears and hands.